

OİKOS'UN POLİS'E SIZMA GİRİŞİMİ

Ekolojik Yurttaşlık

Aykut Çoban

07.04.2018, <http://birartibir.org/ekoloji/49-ekolojik-yurttaslik>

Akkuyu nükleer santral projesinin sadece Akkuyu'yu, sadece Mersin'i, sadece o bölgeyi, sadece Türkiye'yi, sadece o kentin, o bölgenin, bu ülkenin yurttaşlarını ilgilendiren bir mesele olmadığı aşikâr. Ama bu, konu nükleer olduğundan, dehşet ölçeğinin genişliğinden böyle değil sadece. Aynı durum Alpu'daki termik santral için de geçerli. Zira, şehir ve ülke yurttaşlığının ötesinde "ekolojik yurttaşlık" diye bir şey var... "Yurttaşlık" kavramı Antik Yunan'dan bu yana birçok dönüşüm geçirse de şu sabit ayrımı hiç kaybetmedi: Yurttaşlar ve diğerleri. Çeyrek yüzyıldır dolaşımda olan "ekolojik yurttaşlık" ise, tıpkı feminizm ve LGBT hareketi gibi, sadece bu ayrımı değil, insan-doğa, insan-hayvan, özel-kamusal gibi başka ayrımları da yıkmaya aday.

"Yurttaşlık" kavramı, Antik Yunan'dan bu yana siyasal bir varlıkla üyeleri arasındaki ilişkileri anlatır. Yurttaş sayılanların, Aristoteles'in dediği gibi, adalet ve yönetim işlerine katılma hakları var. Bu hakların karşılığı olarak askerlik hizmeti ve vergi ödemek gibi ödevleri de. Yine Atina'nın polis'inden bu yana yurttaş olanlarla olmayanlar ayrımı korunuyor.

Siyasal haklar yalnızca yurttaş olanlara tanınan bir ayrıcalık. Bununla birlikte, siyaset biliminin her kavramında olduğu gibi, toplumsal ve tarihsel gelişmelere bağlı olarak ve özellikle siyasal mücadeleler sayesinde, yurttaşlık da Atina'dan günümüze önemli değişimler geçirmiş ve

farklılaşmış. Aşağı yukarı çeyrek yüzyıllık tarihe sahip bir kavram olarak “ekolojik yurttaşlık”, yurttaşlığın geçirdiği evrimin taze bir örneği. Yurttaşlığın belirleyici özelliklerine göre, ekolojik yurttaşlığın anlamına, bu yeni yurttaşlık yaklaşımının ekolojik sorunların çözümü yolunda sunduğu olanaklara bakalım.

Oikos’un yurttaşlığa sızması

Ekolojik yurttaşlık, *oikos’un*, siyasal topluluk olarak *polis’e* sızma girişimidir. *Polis’te* yurttaşlık, kamusal işlerle uğraşmayı akla getiriyor. “Ekoloji” sözcüğünün kökünü oluşturan ve yaşanan yer, yurt, ev anlamındaki *oikos* ise ekonomik etkinliklerin gerçekleştiği haneye göndermede bulunur. Özel alan kabul edilen *oikos’taki* üretim, dünyanın hiçbir yerinde verili doğa unsurlarından yararlanılmadan yapılamaz. Bu bakımdan, *polis-oikos* ayrımı, içinde yaşanan, yararlanılan ve üretim yapılan doğayı, siyasal katılım ve yönetim işlerinin dışında tutmak anlamına geliyor.

“Ekolojik yurttaşlık” kavramını siyasal topluluk, haklar-ödevler, kamusal-özel alan bakımlarından 2500 yıllık bir ayrışmayı giderme çabası olarak düşünebiliriz. Ekolojik sızma, doğanın unsurlarının siyasal topluluğa dahil edilmesini ve haklarının tanınmasını amaçlar.

Yurttaşlık yazınında, siyasal topluluk “yurttaşların birliği”dir. Bununla birlikte, birliğin yalnızca insanlardan oluşması bir zorunluluk olarak görülmemeli. Yurttaşlık kavramında vurgu biçimsel eşitlik statüsüne yapılırsa, diyelim hayvanlara ve yapay zekalı robotlara da birlik üyeliği statüsü pekala tanınabilir. Eğer vurgu siyasal haklara sahip olmaya yapılırsa, doğanın unsurlarına çeşitli temsil mekanizmalarıyla siyasal haklar sağlanması da olanaksız değil. Böyle bir pencereden görülebilirse, siyasal topluluk, doğadaki canlı ve cansız varlıkları, şimdiki ve gelecek kuşakları içerir. Soru, yurttaşlığın bünyesinin bu aşının tutmasına ne ölçüde yakın olduğu.

Günümüzde, yurttaşların üyesi olarak ilişkiye girdiği siyasal varlığın adı ulus-devlet. Bu siyasal varlık, sahip olduğu ülkesel (*territorial*) sınırlar bakımından ve aynı ulusa mensup yurttaşların “üyelik örgütlenmesi” olarak, devlettir.^[1]

Ekolojik yurttaşlık, topluluğu insanlara özgülememesi, üyeliği ve yurttaşlık etkinliğini sınırlara hapsetmemesi açısından “devletin ülkesi”ni tartışmalı kılar ve böylece yurttaşlığın siyasal varlık referansına sızar. Ulus-devletin dışında pek çok etnik, toplumsal, kültürel vb. siyasal topluluk aidiyeti olabilir. Bunun kanıtları, uzun zamandır sınıf siyasetinin ve bir süredir kimlik, toplumsal cinsiyet yaklaşımlarının ulus-devlete yönelik manevralarında görülüyor. Ekoloji siyaseti de doğaya aidiyet, doğayla özdeşleşme, doğaya karşı sorumluluk, doğayı insanın, insanı doğanın parçası sayan yaklaşımlarıyla, ulus-devletin siyasal kimliği belirleyen tekçi siyasal topluluğunun parçalanması sürecine katılıyor.

Yeniden ülkelenme

Benzer biçimde, yurttaşlığın/devletin ülkesellik ilkesi de ateş altında. Yurttaşlık yazını küreselleşme teorileriyle etkileşim halinde ulus-devlet sınırlarının anlamsızlaştığını ve ulusal ölçeğin güç yitirdiğini vurgular. Mark Purcell, yurttaşlığın, ölçek çoğulluğuna yönelik bir yeniden ölçeklenme ve yeniden ülkelenme sürecinden geçtiğini belirtiyor.^[2]

Bu görüşün gerekçelerinin eleştirel tartışmasını bir yana bırakıp ekolojik yurttaşlık yaklaşımının bu sürece eklemlendiğini belirtmekle yetinmeliyim. Gerçekten de, ekolojik yurttaş edimleri, ulus-devlet ölçeği yanında, devlet-altı, yerel ve bölgesel ölçekte ve ulus-devlet ötesi, uluslararası, uluslar-üstü, küresel ölçekte de gerçekleşir. Örneğin, çevreye vereceği zararlar nedeniyle Alpu termik santralına karşı yürütülen mücadele, yalnızca ulusal

ölçekte yurttaş hakları kullanılarak yürütülemez. Tepebaşı Belediyesi'nde yerel ölçeği, Eskişehir'de bölgesel ölçeği, AİHM'de dava açıldığında ya da işletmenin uluslararası sermaye bağları olduğunda uluslararası ölçeği ayrı ayrı ya da eşgüdüm halinde birlikte kullanır. Ekolojik yurttaş, kömürden enerji üretilmesine yalnızca yerelde, kendi arka bahçesinde karşı çıkmaz, ülke ölçeğinde kimsenin arka bahçesinde ve küresel ölçekte gezegenin hiçbir yerinde termik santral yapılmasını da istemez.

Demek ki, Purcell'in de vurguladığı gibi, yurttaşlığın yeni biçimleri, siyasal varlığın egemenlik alanı olarak ulus-devlet ölçeğini verili bir başlangıç noktası olarak görmez. Devletin egemenlik kullanımının görece istikrarsızlaştığını gösteren bir örnek, uluslar-üstü siyasal varlık olarak Avrupa Birliği'ndeki kimi uygulamalardır. AB'de ikamet eden herhangi bir ülke yurttaş, AB'nin çevre kurallarını ihlâl eden üye devlet aleyhine Avrupa Komisyonu'na başvurabilir. Komisyon ihlâlin giderilmesi için devlete bir süre tanır, ihlâl giderilmezse konu Avrupa Birliği Adalet Divanı'na taşınır.

O devletin yurttaş olsun olmasın, bireyler ya da örgütler, bir devletin egemenlik sınırları içinde bireylerin ya da devlet görevlilerinin işlediği belirli suçlar için uluslararası yargı yetkisine sahip Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne başvurabilirler. Savaşta doğal çevreye yaygın, uzun süreli ve ciddi zarar vermek, bir süredir savaş suçunun unsurları arasında sayılmıştı.

Uluslararası Ceza Mahkemesi, 2016 yılında bir "odak değişikliği" yayımlayarak, barış zamanında işlenen bazı ekolojik suçları da yetki alanına aldığını açıkladı. Buna göre çevreye zarar verilmesi, yasadışı doğal kaynak sömürüsü ve toprak gaspını da içeren biçimde yasadışı yollarla toprakların el değiştirmesi, "insanlığa karşı işlenen suçlar" kapsamında yargılanacak.

Bu gibi suçlarda yargılama yetkisini kullanmayan bir devlet karşısında, onun ya da başka devletin yurttaşlarının ekolojik adalet arayışının uluslararası ölçekte yanıtlanması bakımından önemli bir gelişme. Birden çok devletin yurttaşlarına karşı ya da iklim değişimi gibi küresel etkileri olan konularda ekolojik suç işleyen bireylerin, devlet adamlarının ve CEO'ların ceza mahkemesinde yargılanmasının önü artık açık.

Haklar ve ödevler

Yurttaşlık, siyasal iktidarın belirlenmesine katılmayı ve karar alma süreçlerinde söz sahibi olmayı olanaklı kılan bir dizi haklar sağlar. Bunların bir kısmı kişi hakları olarak herkese tanınan haklardır (toplantı ve gösteri düzenleme hakkı, bilim ve sanat hakkı ve özgürlüğü, dernek kurma hakkı, yargıya başvurma hakkı gibi). Siyasal haklar olarak ayrılan bir kısmı ise yalnızca yurttaşlara tanınmıştır. Türkiye'de seçme, seçilme ve siyasal etkinliklerde bulunma hakkıyla parti kurma ve partiye üye olma hakkını yalnızca yurttaşlar kullanabiliyor. Ayrıca, hem yurttaşların hem de Türkiye'de oturan yabancıların dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakları var.

Ekolojik yurttaş bu haklarına sahip çıkarak siyasal arenada yerini alır. Kamu otoritelerinin ve sermaye kuruluşlarının ekolojik bozulmaya yol açan eylem ve işlemlerine karşı gösteri düzenleyebilir, parlamento seçimlerini boykot edebilir, dilekçeyle ekolojik olumsuzluğun sona erdirilmesini ve giderilmesini talep edebilir, mahkemelerde dava açabilir, kamu kurumlarının yaptıkları ve yapmadıkları işlemler ve işler konusunda bilgi edinme başvurusunda bulunabilir, bu kurumları kamu denetçisine şikayet edebilir, ekoloji partisi kurabilir, seçimlerde aday olup ulusal ve yerel meclislerde ekolojik taleplerini gerçekleştirmek için etkin rol oynayabilir.

Görüldüğü gibi, Türkiye’de ekolojik konularda ulusal ve yerel meclislere girerek siyasal karar alma sürecinin parçası olmak, yalnızca yurttaş olanların ayrıcalığı konumunda. Bununla birlikte, Belediye Kanunu, beldede ikamet eden herkesi hemşeri saymakta, yurttaş ve yabancı ayrımı yapmadan, tüm yöre sakinlerinin belediye karar ve hizmetlerine katılma hakkının olduğunu belirtiyor. Ekolojik konularda belediye hizmetleriyle ilişkilenede yurttaşlığın daraltıcı, yurttaş olmayanları dışarıda bırakan statüsünden uzaklaştırıldığı için bu önemli bir düzenleme.

Doğa, hayvanların varlığı, kirlilik gibi konularda yerel ölçekte mücadele ederken yalnızca “yurttaş” a çağrı yapmak, yasada olmayan biçimde yönetime katılım araçlarını yabancılara, göçmenlere, yurttaş sayılmayanlara kapatan bir siyasal söyleme dönüşür. Belediyenin ekoloji konularında karar ve hizmetlerine katılmak yalnızca yurttaşların hakkı olmadığına göre, “hemşeri”, “kenttaş”, “belde sakini” sözcükleri de dolaşıma sokulmalı.

Ekolojik yurttaşın hakları yanında ödev ve sorumlulukları da var. Bunun en açık ifadesi anayasalardaki çevre hakkı. 1982 Anayasası’nın 56. maddesine göre, “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.”

Bu hak, bir bakıma yurttaşlığa ekolojik bir sızma sayılabilir. Bu sayede, yurttaşlığın haklar ve ödevler çetelesi ekoloji konularını da kapsamış ve konu bakımından genişlemiş oluyor. Dikkat edilirse, çevre hakkı, siyasal haklarda olduğu gibi, yalnızca yurttaşlara tanınmış bir ayrıcalık da değil. Bununla birlikte, başka örneklerini de göreceğimiz üzere, yurttaşlık çevreyi içerirken dışlamakta, hak herkesinken geliştirme, koruma ve önleme ödevini (“asker olma onuru” gibi) yalnızca yurttaş olanlara yüklemektedir. Anayasa koyucu, yalnızca yurttaşların geliştirme, önleme ve koruma bilincine sahip olabileceğini varsaymış olmalı.

Sağlıksız, bozulmuş, kirli ya da iklim değişiminden etkilenmiş bir çevre yaşama, barınma, çalışma, seçme-seçilme gibi başka haklardan yararlanmaya engel olabilir. Bu bakımdan, çevre hakkı hem gerçekleştiği ölçüde başka anayasal haklardan yararlanmanın bir koşuludur, hem de gösteri düzenleme, düşüncüyü açıklama, yargıya başvurma, parti kurma gibi öteki anayasal haklardan yararlanarak gerçekleştirilme koşullarının sağlanması talep edilen bir haktır.

“Ortak iyi”

Ekolojik yurttaşlık haklar bakımından olduğu gibi sorumluluklar bakımından da yurttaşlığı genişletme arayışında. Andrew Dobson, “ortak iyi” kavrayışı bakımından sorumluluk vurgusu dikkate alındığında, yurttaşlık kavramının siyasal ekolojik taleplere uyum göstereceğini belirtiyor. Özellikle cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı, ortak iyinin desteklenmesinde yurttaş ödevli kılar. Çevre, ortak iyidir. Yurttaşın kişisel çıkarıyla ortak iyi çatışırsa, öncelik çevresel ortak iyindir. Ekolojik yurttaşlık, bu ortak iyiyi gerçekleştirmeyi amaçlayan bir etkinlik. Ekolojik yurttaş, doğanın korunması için siyasal çaba gösterecek, doğa üzerindeki toplumsal etki ve doğanın korunması bakımından sorumluluk üstlenecek.[3] Böylece, kendisini çevrenin bozulmasını önlemek ve çevreyi geliştirmekle yükümlü sayacak.

Gerçekten de, yurttaşın yaşamını sürdürmesi toplumun doğayla kurduğu ilişki sayesinde mümkün. Bu bakımdan yurttaşlar için “ortak iyi”, çevrenin iyi-oluşundan bağımsız olamaz. Aynı biçimde, yurttaşların iyi-oluşu da parçası oldukları için çevre üzerinde etki doğurur. Bu yüzden ortak iyi, insanın ve canlı-cansız varlıkların içkin değerleri birlikte kavranarak ele alınmalı. Dahası, ortak iyi tartışmasında çevrenin yer alması, yalnızca insanı ve onun değerini göz önünde tutan, insan-merkezli bir bencillığe de indirgenmemeli.

Yurttaşlık erdemi, bu indirgemeciliğe engel. Erdem, kendisi dışındakilere de, yani kendi cinsiyeti dışındaki kadına ve LGBTİ'ye, kendi ırkı ve etnik kimliği dışındaki tüm insanlara ve kendi türü dışındaki doğadaki tüm varlıklara karşı sorumluluğu içerir. Kimse bencilliğin, cinsiyetçiliğin, ırkçılığın ve türçülüğün yurttaş erdemleri olduğunu ileri süremez.

Siyasal edimlerin geçişkenliği

Siyasal haklar ve ödevler tartışmasının da ortaya koyduğu gibi, yurttaşlık bir hısım-akraba, eş-dost ilişkisi değil, siyasal bir ilişki. Ancak bu siyasal ilişki, *polis-oikos* ayrımının varsaydığı tersine, yalnızca kamusal alanla ve devletle ilgili işlerle sınırlı kalmaz. Bir başka deyişle, haklar ve ödevler yalnızca kamusal alanda belirmezler. Siyaset yalnızca devlet dolayımıyla yürütülen, devlet merkezli bir etkinlik değildir, devlet içre olduğu kadar devletin dışında da varlık bulur. Siyasal olan, yalnızca devlet işlerine katılmayı, karar alma mekanizmalarında yer almayı, kamu otoritelerinin kararlarını etkilemeyi, siyasal iktidar olmayı içermez. Aynı zamanda devletin dışında ve/ya da "özel alan" sayılan bölgedeki ilişkiler ve edimler de siyasaldır. Örneğin, siyasal partilerin ev gezmeleri, Diyanet İşleri Başkanlığı memurlarının ev ziyaretleri eş-dost sohbeti kategorisine girmez. Bunun gibi, ekolojik yurttaşlık da yurttaşlığın mahremi sayılan özel alana sızmıştır.

Ekolojik yurttaşlık, hane içi etkinlikler bakımından sonuç doğurur. Alpu termik santralında olduğu gibi, kömürden elektrik enerjisi üretilmesine halk ve çevre sağlığının korunması nedeniyle yukarıda belirtilen anayasal hakları etkin biçimde kullanarak karşı çıkan yurttaşların kendi evlerinde kömür yakarak ısınması apaçık bir tutarsızlık olmaz mı?

Çevre bir ortak iyi olduğuna göre, yurttaşların kamusal-özel ayrımını dikkate almadan ekolojik sorumluluk, ödev ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri beklenir. Burada termik santral ve kömür sobasının karşılaştırmalı olarak orantısız sonuçlarını görmezden gelmek değil, ortak iyinin fosil yakıtların çevresel etkilerinden korunması yönünde ekolojik yurttaş sorumluluğunu vurgulamak söz konusudur. Toplumsal eşitsizlikler nedeniyle kömür sobasından kurtulamayan yurttaşlar, çevre hakkı, öteki toplumsal ve ekonomik hakları çerçevesinde devletten bu eşitsizlikleri giderecek biçimde ödevlerini yapmasını talep edebilirler. Bu talebi karşılamayan siyasal iktidarlara seçme-seçilme haklarını kullanarak değiştirebilirler.

Yurttaşların ekolojik yükümlülüklerini yerine getirmek üzere kendi yaşamlarında yapabilecekleri edimler listesi uzun: Daha az tüketim, daha azla yetinme, konutta enerji tasarrufu sağlayacak yalıtım, enerji verimliliği bulunan elektrikli alet kullanımı, şirketleri boykot etme, çevreye zarar veren ürünleri kullanmayı reddetme, çevresel etkisi azaltılmış ürünleri kullanım, yeniden kullanım, dönüştürüm, kısa mesafede uçakla seyahat etmeme, ulaşımda özel araç kullanmaktan vazgeçme; bunlar, "özel tüketim"den verilebilecek kimi örnekler.

Liberal teoride, birey tüketim ve arzunun karşılandığı bölge olarak özel alana yerleştiriliyor. Siyasetin ve yaşamın kolektif biçimlerinin kamusal dünyası olarak yurttaşlık ise özel alan için araçsal işlevi dışında önemsizleştiriliyor. Aile ve ekonomi özel alan sayıldığından demokratik denetimin dışına düşüyor. Böylece, doğa üzerinde yaygın etkisi olan tüketim ve üretim de demokratik denetimden muaf kınıyor.

Kamu-özel ikici yaklaşımı nedeniyle doğa konusunda ilginin yönelebileceği yerler, örnekleri yukarıda sıralanan özel alanda yeşil tüketimcilikle, kamusal alanda çevreci lobilerin çıkar grubu siyaseti ve STK'ların devletle eşgüdümleme olarak gördüğü bir katılım anlayışıyla

sınırlı. Oysa, liberal teorinin birey kavramından farklılaşan biçimde, ekolojik yurttaşlık insanlara olduğu gibi doğaya yönelik olarak da sorumluluk inşa etmek bakımından önemli bir role sahip.[4]

Demek ki, insanın doğumundan ölümüne kadar etkileşim içinde olduğu doğayla ilişkiler kamusal-özel alanlarda kesintisiz sürer. Bu bakımdan yurttaşlık edimleri, bu kamusal alan, öbürü özel alan etkinliği denilerek bir aç-kapa düğmesiyle birbirinden ayırlamaz.[5] Böyle olamayacağı içindir ki, feminizmin yaptığı gibi, ekolojik yurttaşlık da kamusal-özel alan ayrımını silikleştirir.

Bununla birlikte, kamusala doğru eğrilmiş çubuğu düzeltelim derken özele doğru fazla eğersek, ayırım bu kez tersten güncellenmiş olur. Özel olan siyasaldır, doğru. Ancak, yurttaşlık kamusal alanda da siyasal edimler gerçekleştirmektir. Ekolojik insanla ekolojik yurttaş arasındaki fark da burada zaten. “Derin Ekoloji” yaklaşımının kurucusu Arne Naess gibi dağ başında kendi halinde ve doğa üzerindeki etkiyi sürekli olarak azaltmaya yönelik sade bir yaşam sürmek huzurludur. Ama bunu yapan kişi kendini kolektif siyasete kapatırsa, toplumsal mücadeleyle temasını keserse, tüketimin yanında kapitalist üretim örgütlenmesinin de değişmesi için siyasal taleplerini meydanlarda, meclislerde dile getirmezse ekolojik yurttaşlık kötürüm kalır. Giderek de sönümlenip gözden kaybolur.

[1] R. Brubaker, Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu, çev. V. Pekel, Ankara, Dost, 2009, s.19.

[2] M. Purcell, “Citizenship and the Right to the Global City: Reimagining the Capitalist World Order”, International Journal of Urban and Regional Research, 7(3) 2003, s.571.

[3] A. Dobson, “Citizenship,” A. Dobson ve R. Eckersley (ed.), Political Theory and the Ecological Challenge, CUP, 2006, s.222-23.

[4] V. Plumwood, “Has Democracy Failed Ecology? An Ecofeminist Perspective”, Environmental Politics, 4(4), 1995, s.153-57.

[5] Dobson, s.226.